

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ
ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ
АУТИЗМУ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z

ОПП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Олександра ПАЛАМАРЮК

Керівник:

доктор психологічних наук,

професор **Лілія РУДЕНКО**

Рецензент:

Олег Опалюк, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри психолого-медико-педагогічних

основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. АЛЬТЕРНАТИВНІ ЗАСОБИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ДІТЕЙ	 7
1.1. Невербальна комунікація та її вплив на соціокультурне становлення особистості	7
1.2. Системи обміну зображеннями як засоби альтернативної невербальної символічної комунікації	17
1.3. Характеристика дітей з розладами спектру аутизму	26
 Висновки до першого розділу	35
 РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ АЛЬТЕРНАТИВНИМИ ЗАСОБАМИ	 37
2.1. Обґрунтування і розроблення методики вивчення комунікативних компетенцій у дітей із розладами спектру аутизму	37
2.2. Результати вивчення комунікативного розвитку дітей з розладами спектру аутизму	52
 Висновки до другого розділу	68
 ВИСНОВКИ	70
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Забезпечення рівності та вільного розвитку дітей із особливими освітніми потребами, задоволення їхніх природних, соціальних та інших потреб визначається Конституцією України (прийнятою 28 червня 1996 р.), Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована в Україні 16 грудня 2009 р.), Законами України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” (від 6 вересня 2012 р.), “Про освіту” (від 5 вересня 2017 р.), Національною стратегією зі створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р.).

На теперішній час проблема функціонування осіб з розладами спектру аутизму набуває все більшого висвітлення з метою розуміння критеріїв діагностики та методів корекції цього порушення. При цьому все більше уваги приділяється удосконаленню кваліфікованих методів діагностики аутизму з урахуванням біомедичних та психосоціальних аспектів. Серед науковців спостерігається зростання цікавості до вивчення ефективності індивідуальних підходів до корекції цих психічних порушень, що враховують унікальність кожної дитини з розладами спектру аутизму.

Огляд публікацій, у яких висвітлюються питання організації роботи з дітьми з розладами спектру аутизму, свідчить про актуальність проблеми з урахуванням різної поширеності цього порушення у різних країнах. Частота виявлення розладів спектру аутизму у різних країнах може перебувати у діапазоні від 5 до 90 випадків на 10 000 дітей і підлітків. За даними електронної системи охорони здоров'я у 2023 році в Україні було взято на облік 20936 дітей із висновками інклюзивно ресурсних центрів на наявність розладів спектру аутизму (А. Шепель, В. Горошко).

До розладів спектру аутизму відповідно до Міжнародної класифікації хвороб віднесені захворювання складної взаємодії між спадковістю і середовищем з оцінками спадковості від 40% до 80%. Відмічається про етіологію як мультигенну і гетерогенну, тобто про наявність у кожних

подібних патогенетичних варіантах різко відмінних фенотипів. Причому генетичні та епігенетичні фактори розвитку відіграють ключову роль у виникненні цього порушення. Серед них найважливішими виступають варіації кількості копій генів (CNV), однонуклеотидні поліморфізми (SNP), епігенетичні модулятори. У людей з розладами спектру аутизму наявні різні варіанти кількості копій генів, що пояснює їхню гетерогенну генетичну архітектуру. Необхідно відзначити, що незважаючи на виявлення близько 800 генів ризику виникнення розладів спектру аутизму жоден із них не є причиною більше 1% усіх випадків даного відхилення.

В Україні проблемою організації дослідження корекційної роботи з особами з розладами спектру аутизму були присвячені роботи О. Белової, Л. Бурлачук, Н. Гаврилової, О. Гаврилова, К. Гальчин, В. Горошко К. Дубовик, Н. Завязкіна, Ю. Кудрявцева, І. Лисенко, Лінч, І. Марценковського, К. Островської, М. Породько, Т. Скрипник, В. Тарасун, О. Ткач, Г. Хворової, М. Химко, А. Чуприкова, А. Шепель, М. Шрамм та інших.

До розробки організації логопедичної роботи з дітьми з розладами спектру аутизму, зокрема використанні альтернативних невербальних засобів комунікації, долучилися науковці І. Бабій, О. Белова, Я. Блєшинські, О. Боряк, О. Гаврилов, Н. Гаврилова, Ю. Галецька, О. Дорошенко, Т. Єжова, Т. Каменщук, С. Конопляста, О. Константинов, Ю. Косенко, О. Кривоногова, М. Кузьміна, І. Логвінова, Г. Лопатіна, І. Мартиненко, О. Неводніча, І. Орленко, Д. Паламарчук, Т. Скрипник, Г. Усатенко, С. Цимбал-Славінська, М. Чайка, .Н. Шевченко та інші.

Використання у процесі роботи вчителем-логопедом засобів альтернативної і додаткової комунікації з метою розвитку та навчання дітей із порушеннями мовлення значною мірою розширює можливості використання символів, знаків та піктограм у процесі логопедичного супроводу. Використання вже перших вербалізацій та організація навчання з їхнього співвіднесення з образами та реальними предметами або явищами значною мірою знижує потребу використання невербальних засобів при спілкуванні.

Тобто, використання засобів альтернативної та додаткової комунікації не перешкоджає розвитку і становлення вербального мовлення, а навпаки, стимулює власні вербалізації, що і обумовило **тему** нашого наукового пошуку: “Особливості використання альтернативних засобів комунікації дітьми з розладами спектру аутизму”.

Об’єкт дослідження – комунікативні навички дітей із розладами спектру аутизму.

Предмет дослідження – особливості використання альтернативних навичок для розвитку комунікативних навичок дітей із розладами спектру аутизму.

З урахуванням цього **мета** дослідження включала особливості розвитку комунікативних навичок дітей із розладами спектру аутизму і визначенні необхідних рівнів підтримки при організації з ними інклюзивної форми навчання.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми дослідження навичок комунікації дітей з розладами спектру аутизму в теорії та практиці спеціальної освіти.
2. Обґрунтувати і розробити методику вивчення комунікативних навичок із використанням засобів альтернативної комунікації у дітей з розладами спектру аутизму.
3. Виділити і охарактеризувати групи дітей у контексті надання їм різного рівня підтримки.
4. Обґрунтувати основні напрямки роботи з розвитку комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму.

Методи дослідження: аналіз наукових досліджень галузі логопедії, психолінгвістики, нейролінгвістики, загальної та спеціальної психології з проблеми комунікативного розвитку дітей з нормотиповим розвитком і з розладами спектру аутизму; обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка системи діагностики комунікативних навичок даної категорії дітей;

спостереження для визначення напрямків вивчення розвитку комунікативних навичок; бесіди, опитування, проведення психолого-педагогічного констатувального експерименту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні та розробленні методик дослідження комунікативних навичок з використання альтернативних засобів для визначення рівнів підтримки дітей дошкільного віку із розладами спектру аутизму. Результати проведених досліджень дозволяють адекватніше оцінити рівні їхнім можливостей і обумовлених труднощів комунікування з іншими людьми і однолітками.

Дослідження проводилось **на базі** комунальних закладів дошкільної освіти с. Черногузи, с. Іспас, Вижицького району, Чернівецької області. У експериментальному дослідженні приймало участь 14 дітей 5-6-и років із висновками інклюзивного ресурсного центру про підозру на наявність розладів спектру аутизму, підтверджена клінічними дослідженнями. Дослідження проводилось протягом 2023-2024 н.р.

Апробація роботи. Дипломне дослідження було апробоване конференції студентів та мігістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вийшла з друку стаття: Паламарюк О. Сучасна система кодування порушень при розладах спектру аутизму. Вісник корекційної педагогіки / за ред. О. Гаврилова. Вип.14. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2021. С.19-24.

Структура кваліфікаційної роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел у загальній кількості 79 позицій.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити певні висновки.

1. Реалізація суспільно накопиченого досвіду використання систем обміну зображеннями у контексті невербальної символічної комунікації в освітньому і корекційному процесі спрямована на формування навичок спілкування без його вербалізації. Цей досвід частково заміняє вербальну взаємодію і дозволяє отримувати інформацію, проводити вивчення оточуючого середовища, порівнювати, складати по можливості чіткий внутрішній план розумових дій. Використання систем невербальної символічної комунікації дозволяє розвивати когнітивну та інтелектуальну сферу, що складає основу для використання досвіду застосування символів як альтернативного методу комунікації в системі логопедичного супроводу дітей як із нормотиповим розвитком, так із наявними значними функціональними порушеннями мовлення на різних вікових етапах.

Діти з розладами спектру аутизму потребують індивідуальну траєкторію розвитку та адаптації соціального середовища і предметного оточення з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Це обумовлено вродженим і всебічним дефіцитом соціальної взаємодії, наявністю проблем під час соціальних контактів та особливою поведінкою. При цьому у дітей цієї групи такі проблеми можуть проявлятися у різному ступені та комбінації. Діти із розладами синдрому аутизму мають захворювання, яке не можна вилікувати, проте його можна частково виправити і адаптувати їх до життя у соціальному оточенні. Причому чим раніше буде організовано корекційно-розвивальний процес, тим легше і швидше вдасться досягнути позитивних результатів адаптації такої людини до соціального середовища.

2. З урахуванням проведення бесід з рідними, педагогами та вчителями-логопедами, які працюють у закладах дошкільної освіти з дітьми із розладами спектру аутизму було розроблено методику вивчення комунікативних навичок із використанням засобів альтернативної комунікації, яка передбачала тематичні завдання, інструкцію та форми допомоги.

На першому етапі проводилось вивчення стану сформованості домовленнєвих функцій дітей з розладами спектру аутизму: 1) навичок імітації; 2) навичок візуального сприймання; 3) навичок візуального зіставлення; 4) сортування; 5) слухового гнозису. Для цього використані оптико-предметні знаки і символи: фотографії людей з найближчого оточення та фотографії предметних зображень, які є в щоденному побуті (кольорові, контурні малюнки та малюнки з опорних крапок).

На **другому етапі** проводиться дослідження імпресивного та експресивного боку мовлення.

На рівні імпресивного мовлення проводилось вивчення **ехореакції** – це найелементарніша мовленнєва навичка, яка буде базовою і під час роботи з дітьми із розладами спектру аутизму може стати основною для розвитку у них вербального або невербального мовлення. Вона передбачає володіння дитиною власним голосом та артикуляційним апаратом і можливість відтворення певних звуків, слів, речень. Визначення рівня **розуміння мовлення** ставило за мету констатувати його розуміння, що можливо за умови використання дитиною жестів, міміки, рухів тіла та інших невербальних засобів.

На рівні експресивного мовлення проводилось вивчення навичок включало в себе дослідження сформованості навичок прохання, називання та ведення діалогу (або відповіді на запитання). **Навичка прохання** є однією з провідних, яка стає основою комунікації, а її провідним механізмом завжди є мотивація. При вивченні сформованості **навички називання** необхідно брати до уваги, що її обстежують у дітей, які мають хоча б елементи вербального мовлення; вона є основою для тренування звуків, які ставить вчитель-логопед; вона формується лише при наявності розуміти звертання. Вивчення навичок **відповідей на запитання** проводиться у дітей, які хоча б частково користуються вербальним мовленням, можливе використання карточок PECS, жестів, відповідних карток або знаків, символів, таблиць, рисунків тощо.

3. Проведене констатувальне дослідження дозволило отримати такі результати.

16,6% дітей дошкільного віку з висновком інклюзивно ресурсного центру на наявність розладів спектру аутизму мають 4 рівень підтримки. Четвертий рівень підтримки один з найскладніших. У групі може перебувати лише одна дитина з такого варіанту труднощами. Така дитина потребує асистента дитини і асистента вихователя, а також адаптації чи модифікації навчальних програм. На додаткові засоби навчання можна витратити до 35% коштів. На 4-му рівні передбачено до 6 корекційних занять на тиждень. Дозволено використовувати альтернативні та спеціальні методи навчання, проводити заняття із самообслуговування тощо. При цьому у закладі розробляється для такої дитини індивідуальна програма розвитку.

58,3% дітей дошкільного віку мають 3 рівень підтримки. Він передбачає можливість перебування в інклюзивній групі. У групах з дітьми, які мають нормотиповий розвиток, дітей з 3 рівнем підтримки має бути не більше 2-х. Такі діти потребують асистента дитини і асистента вихователя, а також адаптації змісту навчання. На додаткові засоби навчання можна витратити до 20% коштів. На -му рівні передбачено до 4 корекційних занять на тиждень. Дозволено використовувати альтернативні та спеціальні методи навчання, проводити заняття із самообслуговування тощо. При цьому у закладі розробляється для такої дитини індивідуальна програма розвитку та індивідуальна навчальна програма.

21,1% дітей дошкільного віку мають 2 рівень підтримки. Він передбачає можливість перебування в інклюзивній групі. У групах з дітьми, які мають нормотиповий розвиток, дітей з 2 рівнем підтримки має бути не більше 3-х. Такі діти не потребують асистента дитини і потребують асистента вихователя, а також адаптації змісту навчання. На додаткові засоби навчання можна витратити до 10% коштів. На 2-му рівні передбачено до 2 корекційних занять на тиждень. Дозволено використовувати альтернативні та спеціальні методи навчання, проводити заняття із самообслуговування тощо.

4. Отримані результати проведеного дослідження дозволили визначити основні напрямки роботи з дітьми з розладами спектру аутизму.

Не всі діти можуть дати правильну відповідь або показати правильний результат у всіх випадках. Еталоном досягнення позитивного результату вважається 80% правильних реакцій або правильних упорядкованих трьох занять з трьома різними людьми – батьками, вихователем, вчителем-логопедом і при тому у різних приміщеннях. Дитина може мати можливість помилитися, відволіктися, прослухати і неправильно виконати дію. Але таких реакцій має бути не більше, ніж 20%. Правильні відповіді з різними людьми і у різних приміщеннях дозволяють уникнути “кабінетного мовлення”. Вони виникає тоді, коли під час роботи з вчителем-логопедом дитина відповідає і працює правильно. А виходить за межі кабінету – зразу ж починає поводитись як і раніше. У дітей із розладами спектру аутизму ця проблема загострена, адже вони мають проблеми з генералізацією навичок. Тому необхідно з дітьми з розладами спектру аутизму працювали різні люди і у різних приміщеннях, щоб знати, що навичка сформувалась і дитина користуватиметься нею не лише в кабінеті спеціаліста. Тому необхідно дотримуватись “золотої формули”: хто – коли – що саме – як часто.

Якщо навичка частково сформована, то необхідно ставити за мету її закріплення і поліпшення. Тобто, якщо констатуємо 50% правильний реакцій, необхідно обов’язково включати її до списку цілей, над якими необхідно працювати, щоб їх удосконалити. Якщо у матриці навичка сформована за номером 2, то необхідно переходити до формування наступної навички за номером 3. Також необхідно ускладнювати напрямки формування тієї чи іншої навички. Для закріплення навички можна поступово ускладнювати швидкість і кількість.

Якщо поступово організовується робота з розвитку розуміння мовлення, то необхідно відпрацювати візуальне сприймання, щоб переконатися, що дитина сенсорно виокремлює цей предмет або ознаку серед інших. Спочатку ставиться завдання сформулювати навички сенсорного розрізнення предметів

або ознак, а вже потім необхідно до них прив'язувати слова. Тобто, для розвитку розуміння мовлення необхідно визначити, через яке сприймання відбувається виокремлення того чи іншого предмету або ознаки. Серед дітей з розладами спектру аутизму буває добре розвинене візуальне сприймання, а при цьому розуміння мовлення перебуває на низькому і навіть рудиментному рівні.

У процесі роботи необхідно перехрестити цілі з іншими з метою сприяння закріплення навичок. Особливо це важливо й актуально для дітей із низьким рівнем розвитку. Всі навички, над якими працює вчитель-логопед, повинні бути спрямовані на вирішення однієї задачі. При цьому, якщо дитина має високий рівень розвитку, то це робити не завжди доцільно.

Також необхідно ставити мінімальні завдання на незначний проміжок часу. Тоді буде більше можливостей для їхнього досягнення. Якщо у дитини відсутнє вербальне мовлення – необхідно працювати з нею через використання альтернативних засобів комунікування. Це робота вимагає активних консультування та обговорити це з батьками або близькими. Якщо у дитини низький рівень розвитку роботу необхідно організовувати у контексті імітації, візуального сприймання, слухового гнозису, розуміння мовлення та прохання. З дітьми з вищим рівнем розвитку, які мають вербальне мовлення або які на достатньому рівні користуються засобами альтернативної комунікації, необхідно організувати роботу над розвитком називання та ведення діалогу.

Список використаних джерел

1. Бабич Н.М. Допоміжна комунікація як один із засобів формування комунікативних навичок у дітей з порушенням зору та інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. 2014. Вип. 4. С. 6-14.
2. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ. ІЗМН. 1998. 204 с.
3. Белова О.Б. Особливості розвитку мовлення в дітей із розладами аутистичного спектра. Київ. Гельветика. 2021. С. 36-42.
4. Блешинські Я.Я. Невербальна комунікація як інтегральний допоміжний елемент хоспісної опіки. Паліативно-хоспісна опіка: позамедичні багатовимірні аспекти. 2018. С. 342-353. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/1683?locale-attribute=en> (дата звернення: 29.12.2021).
5. Бондар В.І. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі / В.І. Бондар, А.М. Ільченко. Полтава: РВВ ПДАА. 2009. 252 с.
6. Боряк О., Косенко Ю. Альтернативна комунікація як засіб розвитку мовленнєвої діяльності дітей із комплексними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 35. У 3-х т. 2021. Т. 1. С. 264-270.
7. Бурлачук Л.Ф., Лисенко І.П., Завязкіна Н.В. Методологічні підходи визначення розладів аутистичного спектра в історичному контексті та на сучасному етапі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. № 6. 2021. С. 76-81.
8. Войтко В. Застосування основ мнемотехніки для корекції розвитку дітей з особливими освітніми потребами в педагогічній практиці вчителя-дефектолога Тетяни Леонової. *Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти: науково-методичний вісник*. № 58. 2022. С. 443-457.
9. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

10. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс. 2011. 200 с.
11. Гаврилова Н.С., Константи́нів О.В., Гаврилов О.В. Діагностика рівня розвитку навички спілкування у дітей з розладами спектру аутизму (початковий етап). *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 17. 2021. С. 54-75.
12. Галецька Ю.В. Використання системи піктограм в процесі формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. №1. 2010. С.98-106.
13. Галецька Ю.В. До питання використання піктограм у корекційній роботі з розумово відсталими дошкільниками. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. №14. 2017. С.12-16.
14. Галецька Ю.В. Особливості використання піктограм в практиці спеціальних дошкільних закладів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. № 29. 2016. С. 24-30.
15. Гальчин К.С. Мультидисциплінарний підхід у дитячій психіатрії щодо надання допомоги дітям з розладами аутистичного спектру. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Шупика*. 2015. № 24 (4). С. 86-97.
16. Гончарук Н.М. Психологічна структура комунікації: науково-методологічний аспект. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. № 53. 2021. С. 78-101.
17. Дефектологічний словник / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ. МП Леся. 2011. 528 с.
18. Єжова Т.Є. Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. № 8. 2011. С. 73-80.

19. Єременко І.Г. Олігофренопедагогіка. Київ. Вища школа. 1985. 328 с.
20. Залановська Л.І. Розвиток комунікативної діяльності дитини з особливими освітніми потребами та особливості використання альтернативної комунікації в умовах інклюзивного навчання. *Журнал сучасної психології*. 2022. № 4 (27). С. 14-23. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/347/9552/19918-1?inline=1>
21. Казачінер О.С., Гордієнко І.В., Цись О.В. Стан проблеми використання альтернативної та допоміжної комунікації дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку в Україні. *Інноваційна педагогіка. Корекційна педагогіка*. Вип. 22, у 2-х т. 2020. Т. 1. С. 60-63.
22. Каменщук Т.Д. Методика діагностики рівнів засвоєння просторової знаково-символічної системи знань у дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 8. 2016. С.101-113.
23. Каменщук Т.Д. Особливості використання знаків та символів в навчанні дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 5. 2015. С. 108-120.
24. Каменщук Т.Д. Особливості формування просторової знаково-символічної системи знань дітьми з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Дис... канд. пед. наук 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. 168 с.
25. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом “Розквіт” / За ред. Т. Скрипник. Київ. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2013. 234 с.
26. Конопляста С.Ю. Особливості психофізичного та мовленнєвого розвитку дітей раннього віку з аутизмом / С.Ю. Конопляста, В.О. Косинкіна. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка*

та спеціальна психологія: зб. наук. праць. Вип. 27. 2014. С. 89-93. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_27_20

27. Конопляста С., Сак Т. Логопсихологія. Київ. Знання, 2010. 294 с.

28. Константинів О.В. Комунікативний паспорт як засіб соціалізації немовленнєвих дітей. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи*: Збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науковопрактичної конференції (м. Житомир, 4 квітня 2024 року) Житомир. Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. С. 163-166.

29. Константинів О.В. Ткач О.М. Особливості розробки комунікативного паспорту як засобу формування комунікативної взаємодії у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 23. 2021. С. 61-75.

30. Корекційно-розвиткова програма "Альтернативна та додаткова комунікація" для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, які мають функціональні порушення мовлення / Н. Шевченко, О. Дорошенко, М. Кузьміна, О. Неводніча. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1v41q-BCMqgLbZmCLQKvjNCvg6xJJdphe/view>

31. Кривоногова О.В., Орленко І.М., Паламарчук Д.О., Чайка М.С. Використання альтернативної і додаткової комунікації в ранньому втручанні в умовах надзвичайної ситуації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*: зб. наук. праць. Том 33 (72). № 5 2022. С. 74-81.

32. Куренкова А.В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Том 2. С. 248-254.

33. Куренкова А.В. Використання методів візуалізації в роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. *Inclusion and Diversity*. 2023. С. 30-33.

34. Куренкова А.В., Бойко С.П. Візуалізація інформації в логопедії: потенціал інтерактивної інфографіки для дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*. № 4. 2024. С. 45-50.

35. Куценко Т. О. Використання допоміжної альтернативної комунікації при навчанні дітей з розладами аутичного спектра. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4 (2). С. 209-218. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooor_2013_4\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooor_2013_4(2)_26).

36. Лінч Б.М. Дитячий аутизм та вербально-поведінковий підхід (The Verbal Behavior Approach): Навчання дітей з аутизмом та пов'язаними розладами. Київ: Видавничий дім «СВАРОГ», 2023. 268 с.

37. Логвінова І.П. Навички невербальної соціальної взаємодії у дошкільників з розладами спектру аутизму. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. №18. 2011. С. 136-140.

38. Лопатіна Г. О. Методичні основи системи спілкування за допомогою обміну картками. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 27. С. 110-113. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7788>

39. Логопедія / за ред. М.К. Шеремет. Київ. Слово. 2017. 676 с.

40. Малихін, О., Арістова, Н., & Рогова, В. Мінімізація освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: Змішане навчання. *Український педагогічний журнал*. № 3. 2022. С. 68-75. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76>

41. Мамічева О.В., Кащєєва Ю.В. Психологічні особливості мотиваційного компоненту комунікативної діяльності дітей дошкільного віку з мовленнєвими та інтелектуальними вадами. *Вісник Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова. Психологія*. 2014. Т. 21. Вип. 25. Ч. 1. С. 216-221.

42. Мамічева О.В., Попова О.М. Значення вербальних та невербальних засобів спілкування у розвитку дитини з психофізичними порушеннями.

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету : Серія соціально-педагогічна: зб. наук. праць. Вип. 21. 2013. С. 102-108.

43. Мартиненко І.В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системним порушенням мовлення : дис. ... д-ра. пед. наук : 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2017. 500 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Martynenko.pdf

44. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ. ДІА, 2016. 308 с.

45. Марценковський І.А., Дубовик К.В. Високофункціональні розлади аутистичного спектра: клінічний поліморфізм, коморбідність, особливості лікування. *НЕЙРОNEWS*. № 9 (83). 2016. С. 25-29.

46. Методичні рекомендації “Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти” / Укладачі: Л. Самсонова, М. Дмитрієва, М. Чайка, Г. Усатенко, О. Кривоногова, А. Давиденко, Ю. Защипась, О. Казачинер, К. Книш, К. Островська, Є. Панічевська. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2022/09/14/List-4.2373-22-09.09.2022-Pro.metod.rekom.14.09.2022.pdf>

47. Міжнародна статистична класифікація хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям. Одинадцятий перегляд (МКХ-11). Ліцензія Creative Commons. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en>

48. Островська К., Химко М., Кудрявцева Ю. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів. “Тріада плюс”. 2007. 44 с.

49. Породько М.І. Фізична реабілітація і аутизм. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 63 с.

50. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія. Київ. Видавництво "Фенікс". 2010. 320 с
51. Соботович Е.Ф. Механизмы речевой деятельности в норме и патологии. *Дети с проблемами в развитии*. №2. 2004. С. 4-6.
52. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ. Видавничий дім Дмитра Бураго. 2015. 308 с.
53. Соботович Є.Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку // Теорія та практика сучасної логопедії. Вип.1. 2004. 168 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://5fan.info/polotrbewyfspolaty.html>
54. Тарасун В.В. Аутологія: теорія і практика. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. 590 с.
55. Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Київ : Науковий світ, 2004. 100 с.
56. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. 356 с.
57. Тарасун В.В. Поради батькам дітей з аутизмом. *Дошкільне виховання*. 2020. № 6. С. 28-34.
58. Тарасун В.В. Стандартизація як механізм управління розвитком та навчанням дітей з аутизмом. *Європейські гуманітарні дослідження. Держава та суспільство*. № 1. 2021, С. 161-174.
59. Ткач О. М. Формування номінативного словника у дітей з розладами спектру аутизму. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VI Всеукр. заочної наук.-практ. конф. Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. С. 57-64.
60. Усатенко Г.В. Практичні аспекти створення символів альтернативної та додаткової комунікації для відновлення комунікаційних навичок у людей з афазіями. Наукові студії з соціальної та політичної психології. Київ. ФОП Усатенко Г.В. 2021. 124 с.

61. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ. Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с.
62. Центр громадського здоров'я МОЗ України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/neinfekciyni-zakhvoryuvannya/inshi-neinfekciyni-zakhvoryuvannya/autizm#:~:text=>
63. Цимбал-Славінська С.В., Бабій І.В. Формування соціальної взаємодії засобами додаткової та альтернативної комунікації. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 43, у 3-х т. 2022. Т. 2. С. 48-51.
64. Чайка М., Якуба Л. Профілактика тривожних станів у людей з порушеннями комунікативної функції засобами АДК (альтернативної і додаткової комунікації). *Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України* : збірник тез Всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму. Київ. "Видавництво Людмила". 2022. С. 282-285.
65. Чайка М.С., Усатенко Г.В., Кривоногова О.В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами. Київ : ФОП Усатенко Г.В., 2021. 80 с.
66. Чуприков А.П., Хворова Г.М. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів. Свічадо. 2012. 184 с.
67. Чередніченко Н.В., Карпенко О.М. Психолінгвістичний підхід до подолання мовленнєвих порушень у дітей із системними порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія*: зб. наук. праць. № 31. 2016. С. 132-140.
68. Шепель А.І., Горошко В.І. Сучасні технології в діагностиці та реабілітації розладів аутистичного спектру: аналітичний огляд наукових інформаційних джерел. *Україна. Здоров'я нації. Фізична терапія та реабілітація*. 2024. № 2 (76). С. 154-158.
69. Шрамм Р. Дитячий аутизм і АВА терапія, що ґрунтується на методах прикладного аналізу поведінки. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 140 с.

70. Harrison R.P. Beyond Words. An Introduction to Nonverbal Communication / R.P. Harrison. 1974. Englewood Cliffs.

71. Knapp M.L. Nonverbal Communication in Human Interaction / Knapp M.L., Hall J.A. Wadsworth: Thomas Learning. 2007. 234 p.

72. American Speech-Language & Hearing Association (ASHA). Competencies for speech-language pathologists providing services in augmentative communication. ASHA, 31, 1989. 107-110.

73. Anderson, A.E. Augmentative communication and autism : A comparison of sign language and the Picture Exchange Communication System. Doctoral dissertation, University of California at Santa Barbara, 2001. Dissertation Abstracts International : Section B : The Sciences and Engineering, 62, 2002. 4269.

74. Havrylova N., Konstantyniv O., Havrylov O. Conscious Communication Skills Formation in Children with Autism Spectrum Disorders (Initial Period). *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. August 2023. Volume 15, Issue 3. P. 186-216.

75. Havrylova N., Konstantyniv O., Havrylov O. Indywidualne cechy umiejętności komunikacyjnych u dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. *Szkoła Specjalna*. T. 83. № 5. P. 359-368.

76. Howlin, P. Augmentative and alternative communication systems for children with autism. In T. Charman & W. Stone (Eds.), *Social and communication development in autism spectrum disorders*. New York: The Guildford Press. 2006. PP. 236-266.

77. Millar D.C., Light J.C., & Schlosser R. W. The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 49. 2006. P. 248–264.

78. Schlosser R., & Wendt O. Effects of augmentative and alternative communication intervention on speech production in children with autism: A systematic review. *American Journal of Speech-Language Pathology*. 2008. №17, P. 212–230.

79. Tincani M. & Devis K. Quantitative synthesis and component analysis of single-participant studies on the Picture Exchange Communication System. Remediation and Special Education (Online First). 2010. P. 1–13.